

Výr velký a jeho nelehký osud II. Na cestě k vyhubení

Nebude patrně všeobecně známo, že výr, náš největší noční dravý pták, je rok od roku vytlačován ze svých přirozených hnízdišť. Toto poznání nás na jedné straně staví před sice významný, ale také poměrně obtížný úkol stanovit, jak je tento velký dravý pták v současnosti rozšířen.

Řešení tohoto úkolu v celém rozsahu se jeví pro jednotlivce téměř neproveditelné, a proto v následujícím pokusu se k takovému řešení přiblížit nalezneme pouze částečné úvahy. Zamýšlíme tedy z celé oblasti Čech

1. soustředit informace o osudu této sovy během nejmladší minulosti a 2. podle toho zjistit změny v početnosti tohoto dravého ptáka během posledních desetiletí. Za tím účelem museli být získáni informátoři, kteří jednak stojí s přírodou v úzkém vztahu, a jednak se jeví naprosto spolehliví. Takoví pozorovatelé se také našli a ochotně se dali do služeb dobré věci tím, že autorovi zaslali v dostatečném počtu cenné údaje, jejichž souhrn slibuje, že se stane k otázce o rozšíření výra důležitým příspěvkem.

Kurt Loos (přeložila Vlasta Reittererová, 2020)

Těmito slovy uvedl liběchovský lesník Kurt Loos svou práci *Uhu in Böhmen* (Výr v Čechách), která vyšla r. 1906 v Žatci. Šlo o první vážně míněnou ornitologickou práci věnovanou výskytu výra velkého (*Bubo bubo*) v Českém království (v té době správní útvar nezahrnující Moravu a Slezsko).

Už první odstavec konstatoval vytlačování výra z uvedeného regionu. Důležité je ale popsat, proč a za jakých okolností k tomu jevu došlo. Příčin najdeme povícero.

● Primární konflikt nastával s praktickým mysliveckým provozem, výr byl dlouhodobě a zvykově vnímán jako predátor drobné zvěře (o historických souvislostech jsme pojednali v minulé části; Živa 2020, 4: 193–194). Právo myslivosti (a tedy i lov drobné zvěře) patřilo podle loveckého

patentu Josefa II. z r. 1786 šlechtě, a to až do okamžiku, kdy vstoupil v platnost císařský patent o myslivosti č. 154/1849. Ten reagoval na okolnosti provázející revoluční rok 1848, kdy pro myslivost významným důsledkem tehdejších společenských změn byl masivní nárůst pytláctví, který šlechtu vedl k omezení chovu spárkaté zvěře. Pozornost majitelů honiteb se proto v druhé polovině 19. století upřela zásadním způsobem k chovu drobné zvěře

(koroptví, bažantů, zajíců, králíků) a zvláště ního významu nabylo bažantnictví. V celé krajině a v bažantnicích zvláště byli různou intenzitou loveni predátoři skuteční i předpokládání. Samozřejmě tedy i výr.

● K technikám hubení predátorů drobné zvěře patřil kromě přímého lovu dravých ptáků a sov ještě další způsob, a to byl lov na výrovce. Zde byli na výra vystaveného na berličce lákáni denní dravci, a také krkavcovití pěvci. K tomu byl zapotřebí živý výr a ten byl nejčastěji získáván vybíráním mláďat z hnízd. Protože potřeba výrů k tomuto účelu byla značná, čile se s nimi obchodovalo, a měli tedy svou tržní cenu. Ta lákala nejen lesníky, ale i pytláky. S výry se obchodovalo jak v rámci regionu, tak na celém území monarchie.

● Roku 1870 vstoupil v platnost komplex zákonů, který v předlitavských zemích monarchie chránil živočichy užitečné zeměvzdělání (podrobněji v Živě 2020, 2: XXXVIII–XXXIX). Tento zákon stanovil výčtovou metodou také seznam živočichů, které bylo i nadále povoleno lovit bez omezení, a na něm se ocitl jako jediný z našich sov také výr. Jeho hubení tedy mohlo legálně pokračovat.

Z druhé poloviny 19. století předcházejí Loosovu snahu o dokumentaci stavu výří populace dva pokusy prozkoumat v Čechách početnost tohoto druhu. Prvním byla dnes nespecificky datovaná práce Viléma Sallače, pedagoga na Lesnické škole v Bělé pod Bezdězem. Ten odhaduje početnost výří populace v Čechách na 25 párů. Sallačův údaj následně zmiňuje Rudolf Maxera a cituje vystudovaný lesník

1 Na mapě z knihy *Uhu in Böhmen* (Výr v Čechách, 1906) uvádí Kurt Loos regiony, kde výr velký (*Bubo bubo*) podle jeho zpravodajů hnízdil (zeleně) a kde se vyskytoval, aniž by hnízdil (červeně). Těžiště hnízdního výskytu jasně vidíme v oblasti České křídové tabule a v hlubokých říčních údolích.

2 Výr velký podle Antonína Friče. Kolem r. 1870, z archivu autorů

Jiří Sekera, ovšem zcela bez uvedení pramene, a poznamenejme, že přes značné úsilí se nám originál nepodařilo dohledat. Druhý pokus provedl lékař a ornitolog Vladislav Šír, autor knihy *Ptactvo české* (1890). Jako metodu získání ornitologických dat použil dotazníkový průzkum. Šírova práce vycházela 1890–92 posmrtně a její výsledky byly už ve 20. století brány s jistotou rezervou, rámcovou představou o výskytu výra ale poskytují. Přítomnost druhu udává Šír na 705 místech v Čechách, hnízdním výskyt a početností párů se však nezabýval.

Snahy o ochranu

Početnost středoevropské populace výra se během 19. století snížila natolik, že vyvstala otázka jeho ochrany. V popisované době prakticky neexistovaly zákonné normy, které by chránily přírodu a přírodní prostředí, výše zmíněný komplex zákonů z r. 1870 byl ve své době výjimkou. Ochrana savců a ptáků byla tradičně a dlouhodobě svěřena legislativně regulující myslivecký provoz. Ochranu výra by bylo teoreticky možné řešit jejím prostřednictvím, nebylo však snadné ji prosadit u obecně neoblíbeného predátora. Přesto se podobné snahy alespoň místy vyskytly.

V blízkém Bavorsku se projevila tendence výra jako druh lokálně chránit. Spišovatel Franz von Kobell ve svých *Skizkách* z r. 1859 psal o v té době již řídkém výskytu výra v Bavorsku. Zároveň ale popsal ochranu, kterou dlouhodobě dostávali

od některých šlechtických majitelů hradních objektů proto, aby svou přítomností a houkáním romanticky ozvlášťovali a zdobili jejich okolí:

„Nedaleko zámku Lichtenstein ve Švábské Albě je skalnatá krajina se strmými skalními stěnami, nazvanými Tobel, a zde vždy hnízdili výři, které tu majitel zámku hrabě Wilhelm von Württemberg nechal nerušeně žít. Viděl jsem tam často mladé sedět za dne před skalními dírami a přilepené na stěnách, jako by se chtěli slunit. Staří se odvažovali docela blízko k zámku a zvyšovali tak jeho romantičnost, zvláště za měsíčního svitu, když prolétali s mocným mácháním křídel kolem zámecké věže. Hnízdili také u Hohenschwangau, a na Schwarzenbergu je možno slyšet jejich hrozivé volání od Alpsee. Tam jsou právě tak ušetření pronásledování.“ (Překlad V. Reittererová, 2020.)

Druhý důvod ochrany byl zjevně zisťný, výřní páry místy nebyly loveny a jejich hnízda byla hlídána lesním personálem, aby mláďata nevybírali pytláci pro následný prodej. Prodej nebo distribuci vybraných mláďat realizovalo panství čili šlo o ochranu slušně řečeno relativní.

Tab. 1 Úlovky v Čechách během let 1857–64. Blíže v textu

Rok	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864
Početnost úlovků za rok	202	196	191	257	183	322	162	217
Roční průměr	216							
Suma za 8 let	1 730							

3 Typická hnízdní lokalita v pískovcových stěnách, zvaná skalní pec, v tomto případě poblíž obce Dobříň na Litoměřicku. K. Loos (1906)

4 Jedno z tradičních hnízdišť výra v Čechách, Týřovické skály na Křivoklátsku. Záběr působí romanticky a neškodně, Rudolf Maxera ale píše kolem r. 1932 toto: „V Týřovských skalách, ve slují zvané V Hodinách, vybíral výry exoffo (pozn. z povinnosti) starý Frayberg z Týřovic. [...] Než tam lezl, dělal testament a rozloučil se s rodinou. Když zestárnul, nechtěl už tam nikdo lézt. Bylo to roku 1887. Tehdy byl na Kouřimci svobodný hajný Antonín Hajný, a já tam byl praktikantem. Tento hajný se rozhodl, že by tam pro mladé výry vlezl, kdyby šel někdo s ním. [...] Přihlásil jsem se, že polezu s ním. K Hodinám vede od zdola úzká stezka (Krancl), místy travou (vlakem) porostlá, slabě skloněná do propasti. V tomto sklonu věží právě ten háček. Opravdový horolezec vlezl by tam asi jako nic, soudě dle toho, jak jsem tam viděl 19. září 1920 na jiném místě skal šplhati konzervátora dr. Augustina Bayera. Ale pro laika jest to risiko, neb při pohledu dolů do propasti jest těžko odolati závratí a čeho se chytit není, možno tam lézt jen za rosy, buď ráno, nebo večer. Jak tráva uschne, ujíždí po ní nohy jako po mýdle. Rozhodli jsme se tedy po večerní soumrak. [...] Tak jsme se šťastně dostali nahoru, já jsem pak vyšel napřed z Kaple ven a čekal za rohem, až mi podal pytel s výry. [...] Od těch dob, pokud víme, tam nebyl nikdo.“ Foto J. Andreska

Výr ve vzpomínkách Rudolfa Maxery

Pozoruhodné zmínky o přítomnosti výrů v regionu Křivoklátska, tedy původním panství Křivoklát vlastněném Fürstenbergem, se zachovaly v do značné míry autobiografickém rukopisu R. Maxery Myslivost. Rukopis je datován 1932–34, jde o jedinečný svod pramenů k dějinám myslivosti na Křivoklátsku, kde autor působil jako lesník a archivář velkostatku. Roku 1738 je doložen písemně úlovek 12 jedinců. V intervalu let 1814–1913 bylo na Křivoklátsku uloveno 435 výrů, a to i přesto, že podle Maxery byl výr déle než 40 let na panství Křivoklát přísně hájen. Počátek hájení není specifikován, šlo ale odhadem o dobu od r. 1890. Zároveň autor vzpomíná, že mladí výři byli na hnízdech personálem hlídáni, protože pytláci znali dobře jejich cenu při prodeji pro chov. Počet výrů v době psaní rukopisu (kolem r. 1930) odhaduje pro Křivoklátsko na 5–6 hnízdních párů.

V kapitole o výrovi navíc popisuje, jak se účastnil coby pomocník vybírání výřat r. 1887 na těžko přístupné lokalitě v Týřovických skalách (dnes národní přírodní rezervace Týřov, obr. 4). Jako vyslovená kuriozita působí poznámka, že r. 1883 střelil

korunní princ Rudolf v téže lokalitě kulí letícího výra. Stalo se to 12. dubna, tedy v době, kdy usmrcený jedinec s pravděpodobností rovnající se jistotě krmil mláďata v hníždě. I taková byla tehdy ornitologie, Rudolf Habsburský totiž bývá v lexikonech popisován jako nadšený ornitolog.

Výr v práci Kurta Loose

Již v úvodu zmíněný Kurt Loos se intenzivně zajímal o ornitologii. Na panství Liběchov severně od Mělníka, kde působil, v jeho době ještě výři hníždili a to ho patrně dovedlo k vážnému zájmu o tento druh. Rozhodl se zjistit početnost výrů v Českém království. Na počátku r. 1903, v první fázi výzkumu, hledal zpravodaje inzerátem v lesnických časopisech, což se ukázalo jako neúspěšné. V druhé fázi přímo oslovil lesní úřady větších velkostatků zasláním dotazníku, na který získal odpovědi od 321 zpravodajů. Výsledkem bylo zjištění, že v Čechách zůstalo v té době přibližně 25 hnízdních párů, zejména v okolí Ústí nad Labem. Z dotazníků zároveň vyplynulo, že se ročně loví 10 dospělců a vybírá 35 jedinců pro chov, nepochybně pro lov na výrovce; 16 respondentů hlásilo jen migraci a 270 respondentů sdělilo, že se u nich výr nevyskytuje vůbec. Loos zároveň zjistil, že vybraní výři byli v té době prodáváni za 20 až 40 tehdejších rakouských korun.

Situace na konci 19. století na Moravě a ve Slezsku

O moravské populaci obecně chybí početní informace, lze citovat údaj kněze a pedagoga kroměřížského semináře Kašpara Ru-

dolfa z práce Ptactvo moravské z r. 1889: „Ubývá však výrů, jakož i jeho míst, kde hnízdí, na Moravě rok od roku.“

Vůbec nejméně je zdokumentováno mizení populace ve Slezsku. K němu uvádí Josef Jirsík (jeden ze zakladatelů Československé společnosti ornitologické), patrně na základě údajů Norberta Piffly z Učitelského ústavu v Opavě, že ve Slezsku k r. 1935 už výr nehnízdí vůbec.

Lovecké statistiky

Velmi významným a dlouhodobě opomíjeným zdrojem informací o početnosti a vývoji výři populace zůstávají lovecké statistiky. Data shromažďoval rakouský stát a od r. 1874 byla publikována v ročenice Ministerstva orby ve Vídni.

Nejstarší linie dat o úlovcích, která se zachovala, popisuje situaci v Čechách, tedy přesněji v Království českém, v intervalu let 1857–64 (tab. 1).

Data předcházejí o téměř 20 let statistiky vedené a publikované od r. 1874, jsou izolovaná, přesto ale ukazují, že v Českém království byl hlášen průměrný úlovek 216 jedinců ročně. Za popsaných 8 let mělo být uloveno 1 730 jedinců.

Další dostupná linie začíná pro České království (dále jen Čechy) v r. 1874, pro Markrabství moravské (dále jen Morava) a Vévodství slezské (dále jen Slezsko) o rok později (tab. 2). Statistiky končí r. 1914, s vypuknutím války vydávání příslušné ročenky skončilo, poslední vyšla v r. 1915 s údaji za předchozí rok.

Tabulku lze jen velmi komplikovaně interpretovat. V prvních dvou půldekádách vychází shodně roční průměr po přibližně

třech stech úlovců, následující dvě půldekady pak ukazují nepatrně méně než 200 ulovených jedinců ročně. Další dvě půldekady naznačují značný nárůst lovu, v páté je roční průměr téměř 400 jedinců, v šesté téměř 300. Poté úlovek klesá na 89, aby v posledním osmém intervalu opět stoupl na téměř dvojnásobek, tedy 163 jedinců. Každopádně početnost úlovců nekoresponduje ani se Šallačovými odhady, ani s Loosovými údaji o početnosti hnízdních párů (1906). Rozbor možných příčin rozporu uvádíme dále.

Při práci s těmito statistikami narážíme na tři hlavní problémy. První z nich naznačuje tím, že v některých ročních údajích o druhu scházejí, jako by ani nebyly z příslušného zemského úřadu do Vídně dodány, což platí zejména pro Slezsko. Tyto chybějící údaje jsme pro tab. 2 po delších úvahách ohledně vhodnosti takového postupu z hlediska metodologie interpolovali průměry dat z okolních let.

Druhý problém obecně u statistických údajů působí jejich relevance. K ní se vyslovil kriticky autor Velkého přírodopisu ptáků (1910–12), ve své době vůdčí postava české ornitologie, Karel Kněžourek (1910): „Byli-li to však vždy výři? Bývalým výkazům lesních úřadů není radno na slovo věřit.“ Co tady ale vlastně lze zpochybňovat? Chyby ve výkaznictví? Ty se zcela pravidelně děly a dějí, zde však šlo o data získaná výplatou zástřelného, tedy výrazně pečlivěji sledované taxy finanční. Správnost určení? Zástřelné se zpravidla vyplácelo proti předložení nebo odevzdání nějaké části těla usmrceného živočicha (ušních bolteců u savců, nohou nebo

Tab. 2 Přehled čerpaný z oficiálních statistických údajů o úlovcích výrů velkých z Čech, Moravy a Slezska v období 1875–1914 (členěný po pěti letech)

Časový interval	1875–79	1880–84	1885–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Čechy	1 151	470	244	593	489	214	183	697
Morava	283	913	655	357	1 332	1 111	222	105
Slezsko	28	28	79	47	83	91	38	14
Suma za pět let na celém území	1 462	1 411	978	997	1 904	1 416	443	816
Průměr za rok celé území	292	282	196	199	381	283	89	163

zobáku u ptáků), protože se u podřízených automaticky předpokládala snaha o podvod. Sám Kněžourek se zároveň zmiňuje o výplatě zástřelného za výří spáry, myšleno nohy. Mohl si příslušný úředník panství (později velkostatku) splést s címkoli velké výří nohy, za jejichž předložení vyplácel taxu? Mohl, ale takový omyl se zdá být velmi nepravděpodobný.

Třetí a značný problém nastává navíc tím, že neznáme metodiku, podle které byly úřadům údaje hlášeny, tedy zda čísla reflektují pouze jedince usmrčené, nebo součet usmrčených jedinců a vybraných mládat. K tomu lze poznamenat, že z hlediska dynamiky volně žijící populace je to vlastně jedno: chyběli v ní výří jak usmrčení, tak odebraní pro chov v zajetí.

Počty vykázaných jedinců zároveň naznačují jisté anomálie. Občas statistika vykazuje prudké a časově omezené nárůsty úlovků, které nejsme schopni nijak vysvětlit. Možná se počet jedinců v populaci zvyšoval se zvýšenou nabídkou potravy (dnes již nedoložitelná gradace hlodavců?), není vyloučeno ani lokální zvýšení zástřelného. Prameny k tomuto konkrétnímu problému prozatím mlčí.

Porovnáme-li si početnost úlovků za r. 1906 (49 jedinců), průměrný úlovek v letech 1896–1906 (60 jedinců ročně) a početnost zaznamenaných hnízdních párů, které uvádí K. Loos ve své práci taktéž z r. 1906 (18 párů), shledáme, že nesrovnalosti v počtu výrů vykázaných v loveckých statistikách a počtu odhadovaných hnízdních párů jsou příliš velké, než aby je bylo možné spekulativně uspokojivě

vysvětlit. Kladou tak do budoucna významnou badatelskou otázku. Vysvětlení, které se nabízí, totiž že Loos početnost populace zjišťoval z našeho pohledu chybnou metodikou, a ve výsledku ji podcenil, nelze nijak ověřit. Další možnost, že statistiky nejsou přesné, rovněž nelze spolehlivě ověřit. Je ale možné spekulativní vysvětlení, tedy že rozdíl působilo systematické matení údajů, vyvolané soustavnými podvody při výplatě zástřelného, kdy bylo vypláceno proti předložení spárů jiných, sice hájených, ale přítomných sov (nejpravděpodobněji v krajně hojněji se vyskytujících puštíků; jiné druhy sov jsou výrazně menší a reálně nepřipouštějí záměnu spárů). Zde nezbyvá než připomenout výrok připisovaný britskému premiérovi z konce 19. století Benjaminu Disraelimu, který definoval tři stupně lži, tedy lež obyčejnou, sprostou a statistiku.

Myslivecká veřejnost byla setrvale vybízena, aby se snažila výra hubit. Kniha o myslivosti Josefa Václava Rozmary (1912) tak např. popisuje výra velkého pouze jako škůdce. Podle autora loví všechnu zvěř pernatou a srstnatou až do velikosti koloucha nebo selete. Proto Rozmara radí myslivcům, aby populaci výrů redukovali nebo raději rovnou vyhubili.

O dva roky dříve (1910) K. Kněžourek situaci popsal takto: „[...] nutno konstatovati, že ve vlastech našich (a také v Německu) stává se výr pomalu sice, ale zcela jistě vzácností jako krkavec a že už se vyskytují vážné hlasy, jež se přimlouvají za ochranu těch málo párů (a míst), kde ještě „král noci“ panuje.“

V druhém válečném roce, tedy r. 1915, vyšel v periodiku Krása našeho domova článek Dravci jako přírodní památka. Autorem byl zoolog a ornitolog Jan Svatopluk Procházka. Zmiňuje se zde i o sovách, přičemž uvádí všechny druhy sov na našem území jako užitečné, s výjimkou výra, a tak jej nepřímě řadí mezi škůdce. Současně však dodává, že výr patří mezi přírodní památky a že je na našem území téměř vyhuben. Mizení výrů vysvětluje ubýváním hnízdní příležitosti a zároveň ji dává za vinu bouchalům, kterým jde pouze o preparaci a následný prodej úlovku (jde o nejstarší použití této nelichotivé přezdívky, které je nám známo). Zároveň konstatuje potřebu ochrany výra ze zákona.

To, že ochrana výra ze zákona přišla až po 25 letech od vydání Loosovy studie a 15 let od Procházka článku (přičemž lov a vybírání mládat z hnízda pokračovaly), naznačuje, že varování, které zejména z Loosovy práce plynulo, prozatím nikdo kompetentní nebral dostatečně vážně.

Takto nevesele vyhlížel stav populace výrů v českých zemích počátkem 20. století. Konzervativní uvažování myslivců a nastupující snahy ochránářsky uvažujících ornitologů už naznačovaly, že cesta k ochraně výra bude dlouhá a nesnadná. Válečná léta ochraně přírody samozřejmě nepřála. Dalšímu vývoji postavení výra a s ním souvisejícímu vývoji ochrany přírody se budeme věnovat příště.

Použitou literaturu a medailony citovaných autorů uvádíme na webové stránce Živý.

Ondřej Pivoda

Pozdravy od protinožců. Jména živočichů přejatá z domorodých jazyků Austrálie a Oceánie 4.

Fauna australské oblasti a ostrovů Oceánie je charakteristická vysokou mírou endemismu, jak jsme si ukázali na příkladech savců, ptáků i plazů v minulých částech (Živa 2020, 1, 3 a 4), a výjimku nepředstavují ani zdejší obojživelníci. Ti jsou zastoupeni výlučně žábami, ocasatí ani červoři do australské oblasti nepronikli. Názvy domorodého původu najdeme také mezi rybami a parybami australských vod a tropické části Tichého oceánu. Zatímco v Austrálii se s názvy domorodého původu setkáme spíše u sladkovodních ryb, v Oceánii, jejíž fauna je na sladkovodní ryby neobyčejně chudá, jde o druhy mořské.

Obojživelníci

V samotné Austrálii dominují představitelé tří žabích skupin – paropuchy čeledi Myobatrachidae a Limnodynastidae a rosnice čeledi Pelodryadidae. Pozemní paropuchy obsadily ekologické niky, které na

jiných kontinentech zaujímají ropuchy, skokani nebo třeba hvízdalky. Většina druhů rosnic je stromových a podobají se rosničkám, jiné obsadily vodní prostředí evropských „zelených“ skokanů a k rosnicím řazené hrabavky se vzhledem

